

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ÇALIŞMALARI

POVERTY STUDIES IN TURKEY

Murat ŞENTÜRK

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi

Özet: Bu makalede, 1990'lı yıllarla birlikte akademik alanda daha fazla yer teşkil eden yoksulluk çalışmalarının Türkiye'deki seyri ele alınmaktadır. Yoksulluk kavramı çerçevesinde yapılan çalışmaların ve yürütülen tartışmaların genel bir panoramasını çıkarmak, gelinen noktayı artılarıyla eksileriyle göstermesi ve bundan sonra yapılacak çalışmalara ipuçları sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, ilk olarak yoksulluğa karşı dünyada ve ülkemizde artan ilginin kaynakları ele alınmakta, ardından ülkemizde yoksulluk çalışmalarının yönünü tayin eden öncü metinlere yer verilmektedir. Ayrıca yoksulluk kavramıyla birlikte ele alınan kavramlar tartışılmakta ve alanda yapılan yayın, toplantı vb. çalışmalar tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları, Yeniden Yoksulluk, Yoksulluğun Keşfi.

Abstract: In this article, the development of poverty studies will be examined which is taken more seriously since 1990 in Turkish academic studies. It is needed to give a general panorama of the discussions and the studies about phenomena of poverty to show the weakness and strengths of the current situation and then give a general ground for new researches. To do this, firstly the article deals with the sources of growing interest in the poverty problem in Turkey, and also around the world and then discusses the pioneering texts that address the poverty studies in Turkey. Moreover, there are some details about the meetings, publications and other researches on the subject in the article. Lastly the article discusses the concepts about and related with the poverty problem used in the discussions in Turkey.

Key Words: Poverty, Poverty Studies in Turkey, Once More Poverty, Discovery of Poverty.

Dünyada ve ülkemizde yoksulluğun neden olduğu sorunlar giderek artarken, yoksul sayısı ve yoksullukla ilgili çalışmalar da hızla çoğalmaktadır. Tarih boyunca var olan yoksulluk olgusu tarihin hiçbir döneminde son çeyrek asırdaki kadar yoğun bir biçimde tartışılmamıştır. 1970'li yıllarla birlikte Dünya Bankasının *az gelişmiş* ve *gelişmekte* olan ülkelerin refah seviyesini yükseltmek için yaptığı çalışmalarda odağa alınan yoksulluk kavramı, kısa zamanda Türkiye'de de tartışılmaya başlanmıştır. Yoksulluk kavramı çerçevesinde yapılan çalışmaların ve yürütülen tartışmaların genel bir panoramasını çıkarmak, gelinen noktayı artılarıyla eksileriyle göstermesi ve bundan sonra yapılacak çalışmalara ipuçları sağlaması bakımından önem arz etmektedir.¹

Bu makalede, 1990'lı yıllarla birlikte akademik alanda daha fazla yer teşkil eden yoksulluk çalışmalarının Türkiye'deki seyri ele alınacaktır. Bu çerçevede ilk olarak yoksulluğa karşı dünyada ve ülkemizde artan ilginin kaynakları ele alınacak, ardından ülkemizde yoksulluk çalışmalarının yönünü tayin eden araştırmalara yer verilecektir. Ayrıca yoksulluk kavramıyla birlikte ele alınan kavramlar tartışılacak, alanda yapılan yayın, toplantı vb. çalışmalar tanıtılacaktır.

Yine Yeniden Yoksulluk

Yoksulluk kavramına olan ilginin kaynaklarını görebilmek için öncelikle modern dönem öncesindeki ve sonrasındaki yoksulluğun özelliklerinin ele alınması gerekmektedir. Modern öncesi dönemde hem *yoksul olmak* hem de *yoksullara yardım etmek* dinin övdüğü durumlardır. Yoksulluk din tarafından öylesine yüceltilmektedir ki, tüm olumsuzluklara rağmen istenen bir hayat olabilmektedir. Zenginler ise yoksullara yardım ettikleri takdirde kurtuluşlarını satın almış olacaklardır.² Diğer taraftan bu dönemde, yoksullar, tembel, aylak,

¹ Ülkemizde yapılan yoksulluk araştırmalarını değerlendiren bazı çalışmalar yapılmıştır. Bk. Harun Önder ve Fikret Şenses, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi", Burak Ülman ve İsmet Akca (haz.), *İktisat, siyaset, devlet üzerine yazılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 199-221; Gülsen Ünal, "Türkiye'de Yoksulluk Kavramı ve Yoksulluk Araştırmaları", Rahime Beder Şen (der.), *IV. Aile Şurası 'Aile ve Yoksulluk' Bildirileri*, Ankara: T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s. 13-22; Güzin Erdoğan, "Yoksulluk Tanımları ve Yoksulluk Araştırmaları" Rahime Beder Şen (der.), *IV. Aile Şurası 'Aile ve Yoksulluk' Bildirileri*, Ankara: T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s. 23-32; Aynur Özüoğlu, "Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Mülkiye Dergisi*, 30 (250), 2006, s. 53-66.

² Bronislaw Geremek, *Poverty a history*, (çev. A. Kolakowska), Cambridge: Blackwell, 1997, s. 19-20.

hain, güvenilmez vb. kavramlarla tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yoksullar, *profesyonel dilenciler* ve *gerçek yoksullar* olmak üzere genelde iki grup olarak değerlendirilmektedir.³

Modern öncesi dönemde manevi bir duruma işaret eden yoksulluk, sanayi devrimi sonrasında sadece maddi olanaklardan yoksunluğu ifade ediyordu. Sanayi Devrimiyle birlikte tarımsal yapıların çözülmesi, kırsal bölgelerdeki ekonomik hayatın giderek önemini kaybetmesi ve buna bağlı olarak kentlere yoğun göçlerin başlaması, üretim⁴ ve istihdam biçimlerinin değişmesi ve sosyal ilişkilerin kentleşme sürecinde farklılaşması⁵ modern yoksulluğu oluşturan önemli gelişmelerdir. Bu gelişmeler modern insanı alışılmışın dışında bir yoksulluk biçimiyle karşı karşıya bırakmıştır.⁶

Batı’da yoksulluğun iki farklı dönemde değişik biçimlerde ele alındığı görülmektedir. İlk olarak on dokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında sanayi kentlerinde, düşük ücretle uzun süreler çalışmak zorunda kalan ve geçim sıkıntısı yaşayan insanların *mutlak yoksul* olarak değerlendirilmişti. Modern yoksulluk araştırmalarının öncüleri olan Charles Booth ve Seeböhm Rowntree, mutlak yoksulluk kavramını⁷, temel ihtiyaç maddelerini edinebilecek maddi yeterlilikten yoksunluk olarak tanımlamışlardı.⁸ II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’da refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte, mutlak yoksulluk sınırı yaklaşımı yoksulluğun belirlenmesinde işlevini kaybetti ve bu dönemden sonra yoksulluğun farklı boyutları ele alınmaya başlandı. Mutlak yoksulluk yaklaşımının daha sonra üçüncü dünyadaki yoksulluğu incelerken kullanıldığı görülecektir.⁹

Batı’da 1960’lı yıllarla birlikte başlayan, 1970’lerde hız kazanan yeni bir yoksulluk dalgası ortaya çıkmış, Brian Abel Smith ve Peter Townsend görel

³ Geremek, *Poverty a history*, s. 29-36.

⁴ Ellen Meiksins Wood, “Kapitalizmin Tarımsal Kökenleri”, A. Başer Kafaoglu (çev.), *Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, s. 95.

⁵ Ayşe Buğra, “Yoksulluk ve Sosyal Haklar Raporu”, 2005, http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf, 27 Haziran 2007 tarihinde girildi, s. 2.

⁶ Ayşe Buğra, “Yoksulluk ve Sosyal Haklar Raporu”, s. 2.

⁷ Mutlak yoksulluk yaklaşımının temelleri Marx tarafından atılmıştır. Bu bağlamda Booth ve Rowntree’nin Marx’ın çalışmalarından hareketle bu yaklaşımı geliştirdikleri söylenebilir.

⁸ Ruth Lister, *Poverty*, Cambridge: Polity Press, 2004, s. 20-21.

⁹ Gordon Marshall, *Sosyoloji sözlüğü*, Osman Akınhay ve Derya Kömürücü (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 825-826.

yoksulluğu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal dışlanmayı ele almışlardır.¹⁰ Townsend'e göre, bireyin ya da ailenin yaşam biçiminin ortalama düzeyden ciddi bir biçimde aşağı olması onları alışılmış yaşam biçimlerinden, geleneklerden ve aktivitelerden dışlamaktadır.¹¹ Bu yaklaşımın Batı dışı toplumlarda kullanımı ise 1990'lı yılların sonlarını bulacaktır. Yine bu dönemde Oscar Lewis yoksulluk sorununu *kültür* bağlamında ele almış ve yoksulların bir yoksulluk kültürü içerisinde yaşadığını ve söz konusu kültürün hem onları toplumun geri kalan kısmından ayırdığını, hem de yoksulluğa mahkûm ettiğini¹² iddia etmiştir.

Batıda her iki dönemde de yapılan çalışmaların farklı dönemsel şartları bünyesinde barındırdığı bir gerçektir. Ancak bu yaklaşımların özellikle 1970 sonrasında Batı dışı toplumlara ihraç edildiği söylenebilir. Zira bu dönemde kapitalist sistem bir çıkmaza girmiştir. Dünyanın giderek yoksullaşmasına neden olan modelin açmazlarını örtmek ve Batı dışındaki toplumlara müdahaleyi gerekçelendirmek için kullanılan bir kavram hâline gelmiştir yoksulluk. Bu müdahale çeşitli kuruluşların politikaları takip edildiğinde daha açık biçimde görülmektedir. Yoksullukla ilgili çalışmaların hız kazanmasına neden olan ve kısa sürede konuyla ilgili çok ciddi bir literatür oluşturan DB, bu tür kuruluşların öncüsü olarak değerlendirilebilir.

*Yoksulluğun olmadığı bir dünyayı hayal eden*¹³ DB'nin ilk Dünya Kalkınma Raporu'nun gündemi yoksulluktur ve bu raporun temel amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluğun azaltılmasını sağlamaktır.¹⁴ Ancak, Bankanın uyguladığı yapısal uyum programlarının gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltmadığı görülmektedir. Diğer taraftan yoksulluğun azaltılması amacıyla verilen desteklere bakıldığında, gerek makro ekonomik politikalarda gerekse küçük ölçekli projelerde idareci olanlar söz konusu kuruluşlardır. Bu kuruluşlar

¹⁰ Gordon Marshall, *Sosyoloji sözlüğü*, s. 825-826.

¹¹ Peter Townsend'den aktaran Michael Noble vd., *Conceptualizing, defining and measuring in South Africa: An argument for a consensual approach*. Oxford: Center for the Analysis of South African Social Policy Publishing, 2004, s. 5.

¹² Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, (çev.), İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2007, s. 390.

¹³ Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural (çev.), İstanbul: Plan b Yayınları, 2002.

¹⁴ Ayşe Meral Uzun, "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 164.

yardımlarını ve desteklerini belirli standartlara ve şartlara göre yapmakta, nihayetinde de *politika*nın belirleyicisi olmaktadırlar.

Modern iktisadi sistemin derinleştirdiği bir sorun olarak yoksulluk, bu dönemde iktisadi, sosyal nedenlerle giderek artarken, diğer taraftan uluslararası müdahalenin çok işlevli bir aracı hâline gelmektedir. Batı dışı toplumlarda benzer etkileri olsa da toplumsal farklılıklar değişik izdüşümlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede yoksulluğun ülkemizde ele alınma nedenleri üzerinde durulması, yapılan çalışmaların sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi için önem arz etmektedir.

Yoksulluğun Keşfi

Türkiye’de yoksulluk çalışmalarının dünyayla kıyaslandığında uzun bir geçmişi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. 1990’lı yıllarla yoğunluk kazanan çalışmaların hemen hepsinde araştırmacılar, yoksulluk konusunda çalışma yapmalarının temel sebebi olarak yoksul sayısının artmasını ve yoksulluğun sonuçlarının giderek daha da kötüleşmesini göstermektedirler.

Ülkemizde yoksulluk çalışmalarının ortaya çıkmasının temel nedenleri arasında yapısal uyum, özelleştirme, neoliberal ekonomik politikalar ve bunlara bağlı giderek artan yoksulluk sorunu bulunmaktadır.¹⁵ Aslında 1980-1994 arasını hazırlık devresi, 1994 sonrasında ise sonuçların ortaya çıktığı dönem olarak tanımlamak doğru olabilir. Bu dönemde Türkiye’de uygulanan IMF-DB güdümlü ekonomik politikaların yoksulluğu derinleştirdiği görülmektedir. Soyak, bunun göstergesi olarak ülke genelinde nüfusun en zengini olan % 20’si ile en yoksulu olan % 20’si arasındaki on yedi katlık farkı göstermektedir.¹⁶ Bu oran İstanbul’da 1437’dir. Bu çerçevede neoliberal ekonomik politikaların 1990 sonrasında ciddi ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olduğu ve bu ekonomik krizlerin yoksulluk çalışmalarının en önemli çıkış noktalarından bir diğerini oluşturduğu söylenebilir.¹⁷

¹⁵ H. Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç, “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksulluk Başetme Stratejileri”, Ahmet Alpay Dikmen (Ed.), *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002, s. 197.

¹⁶ Alkan Soyak, “Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, sayı 125, 2004, s. 42.

¹⁷ Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksulluk Başetme Stratejileri”, s. 197-246.; Hüner Kule ve Muharrem Es, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı 49, s. 259-300.

Ekonomik krizler genellikle finans piyasalarına, paranın değerine vb. iktisadi süreçlere yaptığı etkiyle gündeme gelirken insani ve sosyal etkileri unutulmaktadır.¹⁸ Bu bağlamda ekonomik krizler öncelikle gelir dağılımındaki eşitsizlikleri derinleştirmekte, emeğin değersizleşmesine ve işçi ücretlerinin azalmasına, çalışan yoksulların ortaya çıkmasına, işsizliğin artmasına, hâlihazırda yetersiz olan sosyal güvenlik sisteminin açıklarının büyümesine, tarım politikalarının ihmal edilmesine ve kırsal yoksulluğun derinleşmesine, kent nüfusunun kır nüfusunu geçmesine, kentteki formel ve enformel sektör arasındaki dengenin bozulmasına, kentin kıt kaynaklarının artan nüfusun taleplerini karşılayamaz duruma gelmesine, yoksulluk sınırının yükselmesine, yoksulların sayısının artmasına, yoksulluğun derinleşmesine, kamu harcamalarının azalmasına neden olmaktadır.

Ancak bu sebepler bütünüyle yoksulluk çalışmalarının ortaya çıkışını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Yoksulluk çalışmalarının yaygınlaşmasında 1990 sonrasında uluslararası kullanıma daha sık sokulan farklı kavramların etkili olduğu söylenebilir. Zira daha önceki dönemlerde daha derin yoksulluk durumlarıyla karşılaşmış ancak farklı açıklama yöntemleri kullanılmıştır. 1950’li yıllarla birlikte başlayan *az gelişmişlik*, 1960’lı yıllara damgasını vuran *Asya tipi üretim tarzı* da bu çerçevede değerlendirilebilecek yaklaşımlardır. Bu tartışmaların yaşanması doğaldır, ancak ana damarı bu tartışmaların belirlemesi bunların dışına çıkmayı zorlaştırmaktadır.

Soğuk savaş sonrasında oluşturulmak istenen *yeni dünya düzeninde* tartışmaların belirli alanlarda kilitlenmesi kavramsal haritanın dışına çıkılmaması sorunun özüne ilişkin tespitler yapmaya imkân vermemektedir. Yaşanılan sorunu diğer toplumların ürettikleri kavramlarla çözmek olasıdır, ancak bu kavramlarla doğru bir biçimde ilişki kurmak gereklidir. Yoksulluğa ilginin önemli kaynaklarından biri de giderek artan küreselleşme söylemidir. Bu söylemden ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel politikalar etkilenmekte, dünyanın hemen her bölgesinde enformasyon konusundaki gelişmelerin etkisiyle türdeş yaşantılar oluşmakta ve nihayetinde sorun alanları ve çözüm önerileri var olan literatür havuzundan beslenerek ele alınmaktadır. Diğer

¹⁸ Ayşe Buğra, “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Yaz 2001, sayı 89, s. 22.

tarafтан çelişkili bir biçimde küreselleşme, yerelliğe ve farklılıkların korunmasına da önem göstermektedir.

Bu bağlamda bakıldığında sorunlar ve çözüm önerileri hızla küreselleşmekte, yerellik ve farklılık yalnızca ırk, cinsiyet, etnisite, din, kimlik, mezhep vb. ayrımlarda ön plana çıkarılmaktadır. Aslında bu durum modernleşme sürecini sorunlu bir biçimde yaşamış toplumsal yapılarda yeniden farklı travmalar yaşanmasına neden olmakta ve sorunların çözülmesine herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Zira burada söz konusu ayrımlar arasında gerilim oluşmakta ve hâlihazırda mevcut olan gerilim alanları derinleşmektedir. Diğer taraftan toplumsal gerçeklikler dikkate alınmamakta, farklılık ve yerellik ihmal edilmektedir.

Yoksullukla ilgili yapılan ilk çalışmalar, her ne kadar DPT bünyesindeki uzmanlık tezleri ve kalkınma planlarında görülse de ülkemizde yapılan diğer yoksulluk çalışmalarına yön verenler Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın yoksulluk raporları ile onların destek verdiği diğer akademik çalışmalar olmuştur. Dolayısıyla yoksulluk bu dönemde ülkemizde bir sorun olarak ortaya çıkmakla birlikte, daha çok uluslararası konjonktürden etkilendiği söylenebilir.

Öncüler ve Yaklaşımları

Türkiye’deki yoksulluk çalışmaları 1990 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınabilir. Zira bu tarihten önce yoksulluk çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu dönemde *yoksulluk kültürü* konusunda önemli sayılabilecek çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada özellikle 1990 sonrasında yapılan araştırmaların beslendiği temel çalışmalara yer verilmekle birlikte, bu tarihten önce olup yoksulluk çalışmalarına yeni bir soluk getiren ve kendisinden sonra yapılan birçok çalışmayı etkileyen öncü araştırmalara da yer verilmektedir.

(1) Yoksulluk Kültürü

Orhan Türkdoğan’ın 1973 yılında Erzurum gecekonduları üzerinde yaptığı alan araştırmasına dayanan *Yoksulluk Kültürü* başlıklı kitabı, ülkemizde bu alanda yapılan önemli sosyolojik çalışmalardan biridir. Zira bu araştırmada nicel ve

nitel olmak üzere iki veri toplama aracına ek olarak altı aylık süre zarfında gözlem ve mülakat tekniği de kullanılmıştır.

Araştırmada Oscar Lewis'in Latin Amerika ülkelerinde yaptığı çalışmalarda kullandığı *yoksulluk kültürü* teorisi üzerinden bir açıklama geliştirilmeye çalışılmaktadır. Yoksulluk kültürünün ekonomik, sosyal ve psikolojik düzeyde farklı görünüşlerinden hareket eden Türkdoğan, yoksulluk kültürünün yoksulluktan farklı bir durum olduğu görüşündedir.¹⁹ Türkdoğan'a göre, yoksulluk salt ekonomi temelli bir problem alanı teşkil etmez, ayrıca kültür temelli bir sorundur. Kültür temelli yoksulluğu *yoksulluk kültürü*, ekonomi temelli yoksulluğu ise *yoksulluk* olarak tanımlamaktadır.²⁰ Buradan hareketle Türkdoğan, *yoksulluğu* kısa vadede çözülebilecek bir problem olarak değerlendirirken, *yoksulluk kültürünün* ortadan kaldırılmasını uzun soluklu bir çaba olarak görmektedir.²¹ Yoksulluk kültürünün yok edilmesine ilişkin girişimler bizi *yoksullukla* değil *yoksullarla* ilgilenmektedir.

Yoksulluk kültürü yaklaşımı, yoksulluk araştırmalarında sadece bireye ve aileye odaklanarak toplumun geri kalan kısmını dikkate almamaları nedeniyle eleştirilmektedir. Oysaki yoksulluk tüm toplumsal yapının analiz edilmesiyle tanımlanabilir.²²

Yoksulluk kültürü yaklaşımı 2001 krizinden sonra yaşanan yoksulluk tartışmalarında öne çıkmıştır. Örneğin, DB'nin desteklediği ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) tarafından uygulamaya konulan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP), yoksulların çalışma yaşamına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Sosyal yardımlardan ziyade iş bulmak için çeşitli uygulamaları öngören projenin, yoksulluk kültürü tezlerinden etkilendiği görülmektedir. Ayrıca DB programlarında, DPT ve STK'ların çalışmalarında yoksulluk kültürü yaklaşımının izleri görülmektedir.²³

¹⁹ Orhan Türkdoğan, *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982, s. 2.

²⁰ Orhan Türkdoğan, "Türk Toplumunda Yoksulluk Kültürü", Ahmet Emre Bilgili ve İbrahim Altan (Ed.), *Yoksulluk I*, İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2003, s. 106.

²¹ Türkdoğan, "Türk Toplumunda Yoksulluk Kültürü", s. 106-107.

²² Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 392-393.

²³ Songül Sallan Gül ve Hüseyin Gül, "Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları", Nurgün Oktik (drl.), Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları, İzmir: Yakın Yayınları, 2008, s. 74.

Yoksulluk kültürü yaklaşımı, yoksulluğun doğasını anlamaya ilişkin yapılacak araştırmalara katkı sağlayabilecek imkanlara sahiptir. Bu çerçevede farklı nedenlerle yoksullaşmış insanların yaşam ve kendilerini üretme biçimlerinin ele alınması sorunun giderilmesine önemli katkılar sağlayabilecektir. Ayrıca sorunun giderilmesine ilişkin yapılan sosyal hizmetlerin, yardımların vb. çalışmaların etkileyebileceği kültürel kodların, alışkanlıkların ve davranış biçimlerinin ortaya çıkarılmasına imkân verebilir. Yoksulluğun toplumlara özgü farklı biçimlerde üretildiği ve yaşandığı, dolayısıyla çözüm önerilerinin mevcut toplumsal şartları göz önüne alarak oluşturulması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu bağlamda yapılacak çalışmaların incelenen toplulukta sürmekte olan kültürel kodları dikkate alması gerekliliğinin belirginleşmesine neden olduğu söylenebilir.

Bu yaklaşım kentsel yoksulluğun açıklanmasında da kullanılmaktadır.²⁴ Bu bağlamda gecekondü bölgelerindeki yoksulluk, eğitim, sağlık, iş vb. sorun alanlarında çalışma yapan araştırmacılara alana özgü ipuçları vererek katkıda bulunabilir.²⁵

Yoksulluk kültürü yaklaşımı Marksist geleneğin aksine yoksulluğun bireysel nedenlerden kaynaklandığı görüşündedir. Marksist yaklaşım ise yoksulluğu yapısal bir problem olarak kabul eder. Bu yaklaşıma göre yoksulluk o denli zor bir problemdir ki, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktan çok, kârı hedefleyen kapitalist sistemde çözülmesi mümkün değildir.²⁶ Bu nedenle yoksulluk kültürü yaklaşımının *neoliberal siyasalara* malzeme sağladığını belirten Özbudun, *yoksulluğu kendine özgü bir psikopatolojisi olan süregelen bir “kültür” ya da “alt kültür” olarak tanımlama girişiminin*, bölüşüm ilişkileri gibi yapısal nedenleri perdelemek anlamına geleceği görüşündedir.²⁷

²⁴ Gül ve Gül, “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları”, s. 74.

²⁵ Türkdöğün (2003)’a göre, İbrahim Yasa, Mübeccel Kıray, Ruşen Keleş ve Kemal Karpat gibi sosyal bilimciler kent üzerinde yaptıkları çalışmalarda yoksulluk kültürünü bir toplumsal olgu olarak dikkate almamışlar ve bu nedenle kent-gecekondü birleşmesinin bir süre sonra gerçekleşebileceği iddiasında bulunmuşlardır.

²⁶ Sharon Kay Vaughan, “Political Theory and the Problem of American Poverty”, <http://dspace.lib.utexas.edu/bitstream/2152/558/1/vaughans022.pdf> 25 Nisan 2008 tarihinde girildi, s. 99.

²⁷ Sibel Özbudun, “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE Yayınları, 2002, s. 61.

Bazı yazarlara göre bu yaklaşım, yoksulluğa ilişkin olumsuz sayılabilecek davranışların ya da doğrudan yoksullukla alakalı olmayan konuların, yoksulluk kültürü olarak tanımlanmasına izin vermektedir. Böylelikle yoksulluk kültürü tamamen olumsuzluğu ifade eder hâle gelmekte ve her türlü kötülük yoksulluğun bir özelliği olarak görülmektedir. Yoksulluk kültürü değerden yoksunluk olarak tanımlanmakta ve bütünleştirmekten ziyade ötekileştirmeyi daha kolay hâle getirebilmektedir. Buradan hareketle yoksulluğu değerlendirmek, hem politik hem de akademik alanda olumsuz değer yargılarının pekişmesine neden olmakta; böylelikle sosyal dışlanma riskini artırmaktadır.²⁸

Yardımların doğrudan yoksulluk kültürünü beslediği inancının yaygınlaşmasına neden olması ve gerek kamu gerekse sivil alanda gerçekleştirilen yardımların yararlarının ve zararlarının açığa çıkarılmasına engel olması da, kavramın kullanımına ilişkin sorunlardan biri gibi görünmektedir. Lewis'in geliştirdiği çerçevenin bazı boyutlarına ülkemizde rastlanmakla birlikte bütünüyle benzer bir yapıdan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Zira Türkdogan da her toplumun *az veya çok yapısında yoksulluk kültürünün izlerini taşıdığı* kanaatinde dir.²⁹

Özetle yoksulluk kültürü yaklaşımının ülkemizde yeterli düzeyde ele alınmadığı, yoksulların ve yoksulluğun doğasını anlamaya imkân tanıyacak önemli açılımları olan bu yaklaşımın farklı bağlamlarda tartışılmaya ve daha işlevsel hâle getirilmeye ihtiyacı bulunduğu söylenebilir.

(2) Nöbetleşe Yoksulluk

Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu'nun İstanbul Sultanbeyli'de 1998 yılında yaptıkları alan araştırmasına dayanan *Nöbetleşe Yoksulluk* çalışması, 2001 krizinin etkisini taşımayan önemli sosyolojik çalışmalardan biridir. Anket, yüz yüze görüşme ve gözlem teknikleri aracılığıyla veri toplanılan araştırmanın saha çalışması gecekondu bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

Kente yeni gelenler yerleşimin sınırlı olduğu bölgede, ya düşük ücretlerle toprak

²⁸ Gül ve Gül, "Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları", s. 77.

²⁹ Orhan Türkdogan, *Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1977, s. 11.

satın almış ya da direkt olarak işgal etmiştir. Bu sebeple bölgenin ilk sahipleri önemli bir rant elde etmişlerdir. Daha sonra gelen yeni nüfus, ilk gruptan arsa satın alarak rantın artmasına neden olmuştur. Bu gruptakiler öncelikle kendilerine bir ev inşa etmiş, kente eklemleme sürecini tamamladıktan sonra evlerini apartman hâline getirmişlerdir. Bu apartmanlara ise yeni gelenler yerleşmişlerdir. Böylelikle ikinci grup da yeni gelenler üzerinden kazanç sağlamıştır. Dolayısıyla gruplar yoksulluğu kendilerinden sonra gelenlere devretmekte ve nöbetleşe yoksulluk yaşanmaktadır. Bu nöbet değişikliği hazine arazilerinin tükenmesinin ardından yeni yoksulluk türlerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır.³⁰

2001 ekonomik krizi sonrasında oluşan yeni durumda yoksulluğun bir sonraki topluluğa devredilmesi imkânsız hâle geldi. Bu süreçte Işık ve Pınarcıoğlu³¹ yayımladıkları makaleyle bu duruma, başka bir deyişle *kuralsız, kalıcı* yoksulluğa işaret ettiler. Bu yönüyle nöbetleşe yoksulluk yaklaşımının daha sonra Buğra ve Keyder’in³² net bir biçimde ortaya koyacakları kalıcı yoksulluğun açığa çıkmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Nöbetleşe yoksulluk çalışması daha önce kantitatif düzeyde kalan yoksulluk araştırmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Disiplinler arası bir yaklaşımla yapılan çalışmada kente ilişkin yaklaşımlar anlamlı bir sentez hâline getirilmiştir.³³ Metodolojik açıdan güçlü olması bu alanda yapılan saha araştırmalarına öncülük etmesine neden olmuş; yoksulluk meselesini ele alış biçimi çeşitli

³⁰ Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 38-39.

³¹ Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, “Nöbetleşe Yoksulluktan, Kuralsız Yoksulluğa”, *Görüş Dergisi*, sayı 55, 2003, s. 50-53.

³² Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, 2003, http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/new_poverty.pdf, erişim tarihi 27 Haziran 2007.

³³ Emrah Altınok, “Yasadışı Yapılan Alanlarda Dönüştürme Kapasitelerinin Tükenişi ve Kentsel Yoksulluk Çeliktepe Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.

araştırmalarda kullanılmıştır.³⁴ Yine bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmında, nöbetleşe yoksulluk kavramına sık sık başvurulmaktadır.³⁵

Kent sosyolojisi ve göç konusunda çalışma yapan araştırmacılara önemli perspektifler kazandıran çalışmada, kalitatif verilerin anlamlı bir biçimde yorumlandığı görülmektedir. Gecekondu bölgelerinde yapılacak çalışmalara hem yöntem hem de *bilgi kaynağı*³⁶ olarak önemli imkânlar sunmaktadır. Türkiye kentlerini ve kentleşme olgusunu çok ayrıntılı bir biçimde ele alması, kentleşme ve yoksulluk ilişkisinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşımın diğer önemli bir katkısı ise kentteki toplumsal ilişkileri *salt ekonomik temellere dayanan sınıfsal bir olgu olarak değil, çeşitli biçimler alan dayanışma ağları ve cemaatlere dayalı bir süreç* olarak değerlendirmesidir.³⁷

Şenses yaptığı değerlendirmede nöbetleşe yoksulluk kavramının *çeşitli geçim stratejilerini ve bağımsız ve kökenleri çok eskilere giden yaygın toplumsal dayanışma uygulamalarını* göz ardı ettiğini söylemektedir. Arsa yağmasından kaynaklanan kentsel rantların paylaşım önceliğine göre gelişen nöbetleşe yoksulluk kavramının, *bu sürecin düzenli ve planlı olduğu izlenimi yarattığını, bu süreçteki rastlantı, şans ve gelişigüzellik unsurlarını geri plâna ittiğini* belirtmektedir. Ayrıca Şenses'e göre, kavramın daha çok İstanbul kentinin belli bir bölgesindeki deneyimin verileri ışığında geliştirilmiş olması ve henüz diğer kentler ve İstanbul'un başka alanlarında geçerliliğinin test edilmemesi, salt Sultanbeyli kapsamında oluşan yoksulluğu dahi bütüncül bir biçimde ele alamaması, kentsel yoksulluğu sadece belirli açılardan incelemesi bu tanımın zayıf yönlerini oluşturmaktadır.³⁸ Diğer taraftan nöbetleşe yoksulluk

³⁴ Bk. Altınok, "Yasadışı Yapılan Alanlarda Dönüştürme Kapasitelerinin Tükenişi ve Kentsel Yoksulluk Çeliklepe Örneği", 2006.

³⁵ Bk. Özlem Altun, "Kent Yoksulluğunu Önlemede Kent Yönetimlerinin Rolü: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007; Cem Ergun, "Yoksulluk ve enformel sektör: Çöp toplayıcıları örneği (Isparta İzmir karşılaştırması)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005; Umar Karatepe, "Türkiye'de İktisadi Büyüme Stratejileri ve Yoksulluk", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. Bilimler Enstitüsü, 2004.

³⁶ Fikret Şenses, "Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, cilt 28, sayı 3-4, 2001, s. 485.

³⁷ Şenses, "Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği", s. 485.

³⁸ Şenses, "Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği", s. 489-490.

çalışmasında kullanılan yöntemin, daha sonra İstanbul’un farklı alanlarında uygulandığı görülecektir.³⁹

Nöbetleşe Yoksulluk çalışmasında yazarların, ağırlığı yoksulluktan ziyade arsa, konut ve iş gücü piyasasına verdikleri, uluslararası yoksulluk yazınından yeterince yararlanmadıkları, strateji kavramını detaylı bir biçimde ele almadıkları ve yoksulluk tanımlarını yanlış bir şekilde oluşturdukları iddia edilmiştir.⁴⁰

Çalışmada metodolojik tartışmanın, ele alınan konuların *sanki üst üste yığıldığı* ve *yer yer tekrarların varlığının* bulunduğu ifade edilmektedir.⁴¹ Diğer taraftan bu çalışma Türkiye’deki kent merkezinde yaşayan yoksulları Batı ülkelerinde görülen *underclass (sınıfaltı)* ile paralel biçimde değerlendirirken söz konusu ülkelerdeki toplumsal ve iktisadi şartların dikkate alınmaması çalışmaya yöneltilen bir diğer eleştiridir.⁴²

Farklı yönlerdeki eksikliklerine dikkat çekilmesine rağmen *Nöbetleşe Yoksulluk* çalışmasının yoksulluk konusunun ele alınma biçimlerine önemli katkılar yaptığı söylenebilir. Bu çerçevede göç, kentleşme, yoksulluk, zenginliğin üretimi gibi konuları birlikte ele alması nedeniyle ülkemizdeki en özgün kavramsallaştırmalardan birisi olarak tanımlanabilir.

(3) Yoksulluk Hâlleri

Türkiye’de kent yoksulluğunun toplumsal görünümelerini ele alan *Yoksulluk Hâlleri*, Necmi Erdoğan’ın yönetiminde gerçekleştirilen bir alan araştırmasına dayanmaktadır. WALD (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi)’un desteğiyle hazırlanan çalışmanın saha çalışması 2001 yılının yaz aylarında İstanbul, Ankara, Şanlıurfa, Konya ve Erzurum illerinde gerçekleştirilmiştir.⁴³

Türkiye’nin yaşadığı en önemi krizlerden biri olan 2001 krizi sonrasında gerçekleştirilen *Yoksulluk Hâlleri*, Türkiye’de yoksulluğun ya da yoksulluk

³⁹ Bk. Altınok, “Yasadışı Yapılan Alanlarda Dönüştürme Kapasitelerinin Tükenişi ve Kentsel Yoksulluk Çeliktepe Örneği”, 2006.

⁴⁰ Şenses, “Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği”, s. 488-489.

⁴¹ Ayşen Şatıroğlu, “Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 6. sayı, s. 137.

⁴² Şenses, “Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği”, s. 490-491.

⁴³ Necmi Erdoğan (der.), *Yoksulluk Hâlleri*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 2002.

konusunun en fazla gündeme geldiği dönemi kapsamaktadır. Uzun yıllardır halka *gelecekte yoksulluk durumundan kurtulacaklarını, orta sınıfta olanların ise zengin olacağını* vadeden siyasi kadroların başta uluslararası ve ulusal sermaye olmak üzere medya tarafından ihraç edildiği bu kriz ortamında, yoksul sayısı artarken yoksulluğun boyutları da derinleşmiştir. Ancak bu dönemde siyaset, yoksulluğu yine krize bağlı konjonktürel bir sorun olarak değerlendirmiş ve krizin *vurucu* etkisi geçtiğinde yoksulluğun ortadan kalkacağı yaklaşımını benimsemiştir.⁴⁴ *Yoksulluk Hâlleri* ise kriz öncesinde yoksul olan ve sonrasında da yoksulluğu devam edecek kişilerle görüşme yaparak yoksulluğun farklı görünümüne ulaşmaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü tartışmalara ayrılırken, ikinci bölümde yapılan mülakatların bir kısmının deşifrelerine yer verilmiştir. İlk bölümde yer alan on yazı, görüşme yapılan kişilerden elde edilen verilerden hareketle ve yoksulluk konusunu kadın, mekân, milliyetçilik, dinsel, siyaset, kimlik temaları ekseninde farklı boyutlardaki görünümleri ile ele almaktadır.

Yoksulluk Hâlleri, temelde yoksulluğun sadece açıklıkla açıklanamayacağını tüm gerçekliğiyle ortaya koymaktadır. Yoksulluk-açlık bağlantısının karşı karşıya kalınan yoksulluğu anlamakta yeterli olmayacağı iddiasını, hem yer verdiği yazılarda hem de mülakatlarda görmek mümkündür. *Yoksulluk Hâllerine* göre -adından da anlaşılacağı üzere- yoksulluğun tek boyutu bulunmamaktadır. Dolayısıyla yoksulluk hâllerinin çeşitlenerek arttığı söylenebilir. Bu çalışmanın yoksulluk tanımını geliştirme uğraşı içerisinde olduğu ve yoksulluğu ekonomik bağlamın yeterli ölçüde ifade etmediğini savunduğu görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye’de yoksulluğun farklı boyutlarda ele alınmasına önemli katkılar sağladığı söylenebilir: *Tophumsal dışlanma ve değersizlik duygusu, yoksul insanların var oluşlarının temel bileşenleri haline geldiğinde, bu artık ekonomik bir sorun değildir, insani, var oluşsal bir sorundur.*⁴⁵ Ocak, Beyoğlu’nu Tarlabası’ndan ayıran bulvarın yoksullarla durumu iyi olanları birbirinden ayırdığı ve alt sınıflarla üst sınıflar arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel

⁴⁴ Necmi Erdoğan, “Giriş Yoksulları Dinlemek”, *Yoksulluk Hâlleri*, Necmi Erdoğan (der.), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 2002, s.9.

⁴⁵ Aksu Bora, “Yoksul Çocukların Medyada Temsili”, <http://www.bianet.org/bianet/kategori/cocuk/70342/yoksul-cocuklarin-medyada-temsili>, 2005, 22 Kasım 2008 tarihinde girildi.

mesafeyi kurduğu görüşündedir.⁴⁶ Bugün yoksullar, eskisinden çok farklı olarak *dert, bela* olarak görülmekte, *yararsız* kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayışa göre toplumun onlara ihtiyacı bulunmamaktadır ve mümkünse bir an önce ortadan kaybolmaları gerekir. Böylelikle dünya onlar olmadan daha mutlu hâle gelebilir.⁴⁷

Yoksulluk Hâlleri, yoksulluk sorununun farklı boyutlarını göstererek, yoksulluk konusunun birçok konuyla olan ilişkisini ortaya koyarak, yoksulluğun toplumsal ilişkilerin değişimindeki etkisine dikkatleri çekti. Toplumsal ilişkileri anlamak için yoksulluk sorununun tartışılmasının gerekliliğini ortaya çıkardı ve bu yönde yapılan araştırmaların artmasına neden oldu. İçerdiği mülakatlarla sadece yoksulluğa ilgi duyan araştırmacıların değil gazetecilerin, akademisyenlerin, köşe yazarlarının da ilgisini çekti. Söz konusu kişiler mülakat bölümlerini okuyarak yoksulluk sorununa giriş yaptılar. Zira kitapla ilgili yazdıklarına bakıldığında bu mülakatları şaşkınlıkla karşıladıkları ve yoksulluk sorunundan ne denli uzak oldukları görülmektedir. Dolayısıyla *Yoksulluk Hâlleri* sahayı olduğu gibi göstererek birçok çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Yoksulluk Hâlleri akademik bir araştırma olmasının yanı sıra belgesel bir kitap özelliği de taşıyor. Yoksulluk hâllerinin farklı boyutlarının gösterildiği çalışma okunduğunda yoksulluk sorunu yakıcı bir biçimde hissedilmektedir. Bu bağlamda *Yoksulluk Hâlleri*’nin yoksulluğu yeniden ve farklı bir biçimde gündeme getirmesi, tartışılmasına imkân vermesi, yoksulluk çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur.

Yoksulların durumlarıyla ilgili kendi görüşlerini de önemseyen bir çalışma olan⁴⁸ *Yoksulluk Hâlleri*, yoksulları odağına ala(n)cak çalışmalar için metodoloji ve ele alış tarzı açısından önemli katkılar sağlam(ıştır)aktadır. Zira metodolojik anlamda önemli açılımları araştırmacılarla paylaşmakta ve bu tarz çalışmaları ortaya çıkarırken gösterilecek çabanın/özverinin örneklğini oluşturmaktadır.

Bu metin sadece yoksulluk araştırmalarına değil, diğer alanlarda yapılan sosyolojik çalışmalara da önemli katkılar sağlayabilir. Çalışmanın hâlihazırda

⁴⁶ Ersan Ocak, “Yeni İstanbul-Yeni Yoksulluk”, *Cogito*, sayı 35, 2003, 108-112.

⁴⁷ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Ümit Öktem (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s.132-133.

⁴⁸ Bk. Altınok, “Yasadışı Yapılan Alanlarda Dönüştürme Kapasitelerinin Tükenişi ve Kentsel Yoksulluk Çelikleme Örneği”, s. 34.

üniversitelerin çeşitli bölümlerindeki okuma programlarında yer aldığı görülmüştür. Ayrıca çalışmada alandan elde edilen verilerin teorik zeminle ilişki kurularak yeniden inşa edilmesi noktasında bir çabanın olması da metnin olumlu yönlerinden biridir.

Araştırmada elde edilen veriler ülkemizde yaşanan yoksulluğun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak kavramların elde edilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle daha sonra yapılacak çalışmalar için bir veri kaynağı olma özelliğini taşımaktadır. Ancak bu çalışmada elde edilen verilerin Türkiye'nin özgül koşulları dikkate alınarak daha fazla tartışılması gerekmektedir. Böylelikle çalışmanın katkısı daha da artırılabilir.

(4) *Yeni Yoksulluk*

Yeni yoksulluk kavramı kentsel alanda ortaya çıkan yeni tür yoksulluğu tanımlamak için Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder tarafından 2003 yılında BMKP için hazırladıkları araştırma raporunda kullanılmıştır.

Kırsal alanın imkânlarının giderek azalması ile birlikte kentlere yoğun göçler yaşanmıştır. Söz konusu göçler son otuz yılda hızlı bir biçimde gerçekleşmiş ve kent nüfusu kır nüfusunu geçmiştir. Kentsel mekân ise neoliberal politikalar çerçevesinde sanayiye kent merkezinden uzaklaştırmaktadır ve bu durum kentin istihdam potansiyelini azaltmaktadır. Diğer taraftan bu dönemde toplumsal dayanışma ağlarının zayıfladığı görülmektedir. Bu dönemde uygulanan kent politikaları çerçevesinde, yoksulluğun etkisini azaltmada önemli işlevler üstlenen gecekondu bölgelerinde yeni orta sınıflar için siteler inşa edilmeye başlanmış ve bu durum toplumsal dayanışmanın zarar görmesine neden olmuştur. Böylelikle kentte yeni bir yoksul tipi ortaya çıkmıştır. Bu yoksulluk eskisi gibi geçici değil, kalıcıdır; yoksulluk artık devredilememekte ve nihayetinde yoksulluktan kurtulmak mümkün olmamaktadır.⁴⁹

Yeni yoksulluğun işaret ettiği önemli noktalardan bir diğeri ise artık çalışanların da yoksul olabilesidir. Türkiye'deki çalışan yoksul sayısının 3,1 milyon ile 6,5 milyon kişi arasında olduğu söylenmektedir.⁵⁰ Bu dönemde yoksullara karşı

⁴⁹ Buğra ve Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, s. 23.

⁵⁰ Naci Gündoğan, *Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 69.

tutum değişmekte, yoksullar suç, şiddet vb. kötü tanımlamalarla sosyal olarak dışlanmaktadır. Bu yönüyle yeni yoksulluk tanımı sadece ekonomik bir soruna işaret etmemektedir.

Yeni yoksulluk çalışması, Türkiye’de yoksulluk algısını değiştiren önemli çalışmalardan biridir. Özellikle eski ve yeni yoksulluk arasında bir ayırım yaparak yeni yoksulluğun farklı görünümüne ulaşması yoksulluk konusuna bakışları değiştirmiştir. Sosyal dışlanmaya yaptığı önemli vurguyla bu konuyla ilgili farklı çalışmaların ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Kentsel mekânın yeniden düzenlenmesinde, yoksulların en fazla zarar gören grubu oluşturduğuna işaret etmiş, kentsel ayrışma, kentsel dönüşüm ve yoksulluk konusunun farklı biçimlerde ele alınmasına katkıda bulunmuştur. Sosyal politika konusuna önemle vurgu yapmış ve bu bağlamda ciddi boyutlara varan çalışmaların yapılmasını sağlamıştır.

Yeni yoksulluk kavramının *yeni dünya düzenine* geçişin yaşandığı dönemde ortaya çıkması düşündürücüdür ve bu açıdan bir kırılmaya işaret etmektedir. Bu yeni dönemde ulus devletın zayıfladığı, çok uluslu şirketlerin etrafında örülen bir küreselleşme süreci yaşandığı söylenmektedir. Bu çerçevede çok uluslu şirketler uyguladıkları politikalarla ve ellerinde bulundurdukları sermaye gücüyle, hükümet politikaları üzerindeki etkileriyle, dünyada yoksulluğun yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan yoksullukla mücadelede devlete önemli bir rol biçilmektedir. Sermayenin yoksullaştırdığı kitlelerin devlet tarafından uygulanacak sosyal politikalarla ayakta tutulabileceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda *yeni dünya düzenindeki* yoksulluğun aşılamaz olduğu söylenerek bu düzenin böyle devam edeceği ve dolayısıyla devletin yoksulluğun etkilerini bir şekilde azaltması gereği üzerinde durulmaktadır. Ancak devletin sosyal politikaları uygulamasının sermayeyle doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde bu çelişik bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan Buğra ve Keyder⁵¹, sosyal politikanın kapitalizmle ilişkisinin her zaman *ikiyüzlü* olacağını söylemektedir: Sosyal politika bir yandan *kapitalizmin birey ve toplum üzerindeki etkilerini yumuşatarak kapitalizmi insani ve toplumsal açıdan sürdürülebilir* kılarken diğer yandan *ticarileşme ve metalaşma*

⁵¹ Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, “Önsöz”, *Sosyal Politika Yazıları*, A. Buğra ve Ç. Keyder (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 10.

*eğilimlerini sınırlayarak kapitalizmi yapılandırıyor, kendiliğinden oluşturacağı çizgiden farklı bir mecraya dönüştürücü bir etki yapıyor. Bu noktada hak temelli sosyal politikanın kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan bir önlemler bütünü olabileceği ifade edilmektedir.*⁵²

Buğra ve Keyder, yeni yoksullukla mücadele çerçevesinde çözümü tek bir politika önerisine indirgemektedirler. Sosyal politikalar konusunda devletin önemli bir işlev üstlenmesi gerektiği görüşünde olan yazarlar, toplumsal dayanışma mekanizmalarını yitirmiş bir toplumda, devletin üstleneceği rolün belirli dönemlerde ortadan kalkması durumunda çözümlerin nasıl üretileceğine ilişkin soruya cevap getirmemektedirler. Bu bağlamda sosyal politika önerilerinin toplumun kendini yeniden üretmesine imkân tanınması gerektiği söylenebilir.

Diğer taraftan yazarlar, yeni yoksulluğu geri döndürülemez olarak görmektedirler. Başka bir deyişle yeni yoksulların yoksulluktan kurtulmalarının neredeyse imkânsız olduğu görüşündedirler. Yeni yoksulluk, birçok problemin nedeninin açıklanmasında merkezî bir rol üstlenmektedir. Örneğin kadın, şiddet, ayrımcılık vb. konularda yaşanan problemlerin de kaynağında yoksulluk olduğu ve yoksullukla mücadele edildiğinde bu alanlarda da ilerlemeler kaydedileceği ileri sürülmektedir.

Yeni yoksulluk gibi yoksulluğu ekonomik boyuttan daha farklı alanlarda tanımlayan kavramları, *yapısal uyum programlarının etkisini gizlemeye yönelik bir çaba olarak değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Son dönemde IMF ve Dünya Bankası yoksulluğu sadece açlık olarak değil, güçsüzlük ve sesini duyuramamak, sosyal dışlanma olarak nitelemektedir. Yoksulluğu ortaya çıkaran sisteme ilişkin herhangi bir sorgulamada bulunmayan bu kuruluşlar, bu politikayla yoksulluğun hafifletilmesi ve sistem içine çekilmesi gereken bir olgu olduğu yutturmacısıyla, yapısal uyumun sürdürülmesine 'kılıf' yaratmaktadır.*⁵³ Yeni yoksulluk yaklaşımı, karşılaşılan yoksulluğun boyutlarını anlamak için önemli ipuçları vermekle birlikte, uluslararası değişimleri ve politika tercihlerini

⁵² Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 13.

⁵³ Alkan Soyak, "Yoksullukla Savaşın Sahte (İkiz) Melekleri", <http://mimoza.marmara.edu.tr/~asoyak/yoksullugun.sahte.melekleri.pdf>, 2006, 25 Kasım 2008 tarihinde girildi.

gözden kaçırmakta ve toplumun kendisini yeniden üretmesini sağlayacak çözüm önerileri konusunda yeterli açılımı sağlayamamaktadır.

Yoksullukla İlgili Diğer Çalışmalar

Bir önceki bölümde, ülkemizde yoksulluk çalışmalarının öncüleri olarak kabul edilebilecek araştırmaları ele alarak, öne çıkan çalışmaları detaylı bir biçimde değerlendirmeye çalıştık. Şüphesiz Türkiye’deki yoksulluk çalışmaları bunlarla sınırlı değildir ve bunların dışında kalan çalışmaların da genel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde yoksulluk konusunu teorik düzlemde ele alan ve ayrıntılarıyla inceleyen çalışmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bu tür çalışmaların daha çok makale düzeyinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda ülkemizde daha çok derleme çalışmalarından söz etmek mümkündür.⁵⁴

Yoksullukla ilgili ülkemizde yapılan araştırmaların kavramsal ve kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında iki çalışmanın önemli katkıları olmuştur. İlki Fikret Şenses’in *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*⁵⁵ adlı çalışmasıdır. Yoksulluk teorilerine ilişkin temel eserlerin çevirisinin bulunmadığı ülkemizde Şenses’in 1970’li yıllarla birlikte oluşmaya başlayan yoksulluk literatürünün geniş bir panoramasını sunduğu bu çalışma, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Zira yoksulluk tanımlarını ve ölçüm yöntemlerini detaylı bir biçimde tartışmakta, sorunu tarihsel bir süreç ve mekânsal karşılaştırmalar çerçevesinde ele almakta, yapısal uyum ve istikrar programlarının yoksulluk üzerindeki etkisini detaylı bir biçimde incelemektedir.⁵⁶

Söz konusu metinlerden ikincisi, Coşkun Can Aktan’ın editörlüğünde hazırlanan *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*⁵⁷ başlıklı çalışmadır. DPT ve DİE verilerinin kullanıldığı çalışmada yoksulluk konusu gelir dağılımı bağlamında ve iktisadi boyutlarıyla ele alınmıştır. Siyasi, sosyolojik ve kültürel boyutların

⁵⁴ Bk. Coşkun Can Aktan (der.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002; Nurgün Oktik (der.), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, İzmir: Yakın Yayınları, 2008.

⁵⁵ Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

⁵⁶ Yücel Bulut, “Yoksulluk Sorunu Üzerine İki Çalışma”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 7. Sayı, 2003, s. 195.

⁵⁷ Bk. Aktan (der.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, 2002.

tartışılmadığı bu çalışma, araştırmacılara gerek yoksulluk terminolojisi gerekse iktisadi yoksulluk çalışmaları hakkında önemli katkılar sağlamaktadır.

Kapitalist dünyanın iş bölümünü ve kapitalist sermaye birikim rejimlerinin incelenmesini amaçlayan *Kapitalizm ve Yoksulluk*⁵⁸, çalışmada yoksulluk konusuna detaylı bir biçimde yer verilmemektedir. Ancak kitap kapitalist sermaye birikim rejimlerinin kendini yeniden üretme koşullarını detaylı bir biçimde incelemektedir. 1970'li yıllarla birlikte krize giren kapitalizmin kendini üretme/dönüştürme süreçlerinin bilinmesi, bu sürecin önemli aktörü olan yoksulluk konusunun anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan Ayşe Buğra⁵⁹ benzer bir konuya odaklanan *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* adlı çalışmasında sosyal politikanın, kapitalizmin varlığını sürdürmesini sağlayacağı gibi onun dönüşmesini de sağlayabileceğini belirtmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, kapitalizm ve yoksulluk ilişkisinin anlaşılması, yoksullukla mücadele açısından son derece önemlidir. Bu yönüyle bu iki çalışma katkı sağlamakla birlikte, konuyu farklı bakış açılarından ele alacak çalışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır.

Son yıllarda yoksulluk yazınında iktisat alanının ağırlığı giderek azalmaktadır. Yoksulluk konusunun özellikle sosyolojik boyutlarına dikkat çeken ve alan araştırmalarına dayalı tartışmalara yer veren *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*⁶⁰ adlı çalışma bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak ele aldığı konular ve kapsamları göz önüne alındığında başlığın fazlaca kapsayıcı olduğu söylenebilir.

Tezler, makaleler ve araştırma raporları incelendiğinde yoksulluk konusunda atıfların daha çok yukarıda yer verilen eserlerden ve/veya yabancı kaynaklardan olduğu görülecektir. Bu durumun temel nedenlerinden biri yoksulluk konusundaki çevirilerin sınırlı düzeyde kalmasıdır.⁶¹ Aslında teorik çalışmaların ve çevirilerin sınırlılığı birbirine bağlı süreçler olarak değerlendirilebilir.

⁵⁸ Çiğdem Şahin, *Kapitalizm ve Yoksulluk*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000.

⁵⁹ Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, s. 13.

⁶⁰ Oktik (der.), *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*, 2008.

⁶¹ Zygmunt Bauman'ın *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar* (1999, Sarmal Yayınları) başlıklı çalışması ülkemizdeki yoksulluk çalışmalarını etkileyen önemli çalışmalardan biridir. Ayrıca yoksulluğu kapasite yoksunluğu olarak tanımlayan Amartya Sen'in çalışması da tercüme edilmiştir (2004, Ayrıntı Yayınları). Pogge (2006, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) ve Choussudovsky (1999, Çiviyazıları Yayınları)'nin çalışmaları özellikle küreselleşme ve yoksulluk konusunu ele almaktadır.

Akademik süreli yayımlar ise yoksulluk konusuna fazla ilgi göstermemişlerdir. Bu konuda iki önemli çalışmaya işaret edilebilir.⁶² Bu yayımlarda yoksulluğu farklı yönlerden ele alan makalelere yer verilmiştir. H. Neşe Özgen⁶³ ve Funda Şenol Cantek’in⁶⁴ yazılarında yoksulluğun değişen boyutları tanımlanmakta, birinde çöp toplayan insanların (enformel işlerle uğraşanların) diğerinde ise ev kadınlarının yoksullukla ilişkisi değerlendirmekte ve nihayetinde yoksulluk yeniden tanımlanmaktadır. Ahmet İnsel⁶⁵ ise mevcut yoksulluk tanımlarını değerlendirerek yeni ve önemli bir öneride bulunmaktadır.

Yoksulluk konusunun ele alındığı bir başka zemin olan *bilimsel toplantılarda* sunulan bildiriler daha sonra kitap hâline getirilmiştir. Bu çerçevede TODAİE İnsan Hakları Araştırma Derleme Merkezinin düzenlediği *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Konferansı*’na⁶⁶ değinilebilir. Küreselleşme, kadın, kent yoksulluğu, yoksullukla mücadele, iktidar, suç, savaş ve insan hakları bağlamında yoksulluğu ele alan bu çalışmanın, kuramsal çalışmaların yanı sıra alan araştırmalarını içermesi ve konuları disiplinler arası bir biçimde ele alması önemli özellikleri arasındadır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)nin düzenlediği *7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*’nde⁶⁷ kentleşme, göç ve yoksulluk konularını birbirleriyle ilişkili bir biçimde ele alınmıştır. H. Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç’a⁶⁸ ait çalışma, hem kavramsal arka planıyla hem de saha çalışmasından elde ettiği verilerle ve bunları birleştirebilme kapasitesi nedeniyle özgün bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

DEYAM⁶⁹, ASAGEM⁷⁰ ve TESEV’in⁷¹ düzenlediği bilimsel toplantılarda üretilen bilginin de yoksulluk çalışmalarına önemli katkılar sağladığı

⁶² Bk. *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 89 ve *Köprü Dergisi*, sayı 88.

⁶³ H. Neşe Özgen, “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 89, 2001, s. 88-101.

⁶⁴ Funda Şenol-Cantek, “Fakir/haneler: Yoksulluğun ‘ev hali’”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 89, 2001, s. 102-131.

⁶⁵ Ahmet İnsel, “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 89, 2001, s. 62-72.

⁶⁶ Yasemin Özdek, (der.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

⁶⁷ Ahmet Alpay Dikmen, (der.), *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, TSBD: Ankara, 2002.

⁶⁸ H. Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç, “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksulluk Başetme Stratejileri”, 2002.

⁶⁹ DEYAM (Deniz Feneri Yoksulluk Araştırmaları Merkezi) 2003 yılında *Yoksulluk*, 2005 yılında *Yoksulluk Kültürü*, 2007 yılında ise *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu*’nu düzenlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. www.deyam.org.

söylenbilir. Bu çalışmalar genel olarak yoksulluk olgusunu farklı düzlemlerde (kent, kırsal, aile, din vb.) ele alarak çözümüne katkı sağlamak amacındadırlar. Bu çalışmaların arasına *Dayanışmaevlerinin*⁷² düzenlediği *Yoksulluk ve İşsizlikle Mücadele Kurultayı* dâhil edilebilir.

Araştırma Raporları

Yukarıda bahsedildiği üzere yoksulluk çalışmalarının gündeme gelmesinde DB ve BM gibi uluslararası kuruluşların raporlarının önemli etkileri bulunmaktadır. Bu tür kuruluşların ciddi destekler verdiği ya da bizatihi kendilerinin bu araştırmaları yürüttüğü görülmektedir. Bu durum diğer *üçüncü dünya* ülkelerinde olduğu gibi Türkiye için de geçerlidir. Bu raporlar akademik alandaki (makale, tez) çalışmalara doğrudan etkilerde bulunarak araştırmaların kavramsal yol haritasını şekillendirmişlerdir.

Herkes için kalkınma, güvenlik ve insan haklarına doğru hedefiyle yola çıkan BM, 1990 sonrasında hazırladığı insani gelişme raporlarında yoksulluğu ve yoksullukla mücadeleyi odağına almıştır. Bu çerçevede 2000 yılında düzenlenen Binyıl zirvesinde yoksulluğu yarı yarıya azaltmayı da içeren Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni kabul etmiştir.⁷³ Bunun için küresel bir ortaklığın kurulması gerekmektedir ve bu bağlamda her ülkenin kendi kalkınma hedeflerini oluşturması istenmiştir. Bu çerçevede 2003-2005 yılları arasında Türkiye'nin kalkınma hedeflerini içeren rapor DPT tarafından, BM Türkiye Temsilciliğinin desteğiyle hazırlanmış ve kamuoyuna açıklanmıştır. Görüldüğü gibi her ülkenin kendi sorun alanlarını tespit ederek çözüm planlarını oluşturmasından ziyade *küresel sorunlara küresel çözümler* önerilmekte, hedeflerin *küresel* olmasına dikkat edilmektedir. Dolayısıyla önerilen zamanda⁷⁴, önerilen alanlarda önerilen

⁷⁰ Bk. A. Halis Akder ve Murat Güvenç, (der.), *Yoksulluk*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000.

⁷¹ T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü düzenlediği "Aile ve Yoksulluk" konulu şurada şu başlıklar ele alınmıştır: Yoksulluk araştırmaları, yoksulluğun ekonomik, kültürel ve psikososyal yönleri, sosyal güvenlik sistemi ve yoksulluk, yoksullukla mücadele stratejileri, kent yoksulluğu ve aile, Türkiye'nin AB üyeliği süreci ve yoksulluk. Bk. Rahime Beder Şen, (der.), *IV. Aile Şurası 'Aile ve Yoksulluk' Bildirileri*, Ankara: ASAGEM Yayınları, 2004.

⁷² Dayanışmaevleri, *Yoksulluk ve İşsizlikle Mücadele Kurultayı* İstanbul: Alaz Yayıncılık, 2003.

⁷³ UNDP, "Binyıl Kalkınma Hedefleri", <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=248>, 28 Kasım 2008 tarihinde girildi.

⁷⁴ Hedefler 2015 yılına göre oluşturulmuştur.

hedeflerin tutturulması gerekmektedir. Özetle, Binyıl Kalkınma Hedefleri, yoksulluk çalışmalarının hız kazanmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu çerçevede BMKP’nin yereldeki iş ortaklarıyla gerçekleştirdiği araştırma raporlarından söz edilebilir. TSBD tarafından hazırlanan *Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Yoksulluğu Hafifletme* adlı proje raporu bu bağlamda değerlendirilebilir. Yoksullukla ilgili çalışma yapan kurumları ve uygulamalarını ele alan raporda, SYDV’lerin yoksullara ulaşamadığı, kurumlarda çalışan insanların çoğu zaman keyfi davrandığı, STK’ların imkânlarının sınırlı olduğu ve STK’ların ve ÇATOM’ların (Çok Amaçlı Toplum Merkezi) kadınları ekonomik alandan daha çok sosyal anlamda güçlendirdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.⁷⁵ Bu sonuçlar önemli olmakla birlikte, söz konusu süreçlerin daha sağlıklı hale getirilmesini sağlayacak önerilere yer verilmemektedir.

Yine Kalkınma Programı için Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder tarafından hazırlanan *Sosyal Yardım Uygulamaları ve Topluma Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması*⁷⁶ adlı araştırma raporunda, sosyal politika alanında ilk ortaya çıkan uygulamalardan biri olan *sosyal yardımların önemini yitirdiğine*, bu durumun üstesinden gelebilmek için asgari gelir desteğinin gerekliliğine dikkat çekilmekte ve Türkiye’de de uygulanması önerilmektedir. Asgari gelir desteği uygulaması, yoksulluğu azaltmada önemli katkılar sağlayabilir. Zira yoksulların en fazla ihtiyaç duydukların şeylerin başında nakit gelmektedir. Ancak, Avrupa şartlarında ortaya çıkmış bu sistemin Türkiye’nin kendine özgü tarihsel ve toplumsal koşulları dikkate alınmadan uygulanmasının farklı sorunları da beraberinde getirebileceği hatırd tutulmalıdır.

⁷⁵ Galip Yalman vd., *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yoksulluğun Etkisini Hafifletme Uygulamaları: Bir Değerlendirme*, Ankara: TSBD Yayınları, 2005.

⁷⁶ Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, “Sosyal Yardım Uygulamaları ve Topluma Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması”, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, 2005, <http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/socialassistancereports.pdf>. erişim tarihi 27 Haziran 2007.

Türkiye’de yoksulluk konusunu araştırma raporlarıyla belki de en fazla gündeme getiren kurumların başında Sosyal Politika Forumu⁷⁷ (SPF) gelmektedir. Yukarıda ayrıntılarıyla ele alınan *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi* adlı çalışma da forum bünyesinde hazırlanmıştır. Birçok çalışmanın şekillenmesine katkıda bulunan bu çalışmanın yanı sıra forum bünyesinde çok sayıda araştırma⁷⁸ yapılmıştır.⁷⁹ SPF’nin çalışmalarına bakıldığında, Türkiye’nin AB sürecini merkeze aldığı, Avrupa’da geliştirilen teorilerin ve uygulamaların ülkemizde uygulanabilirliğini araştırdığı söylenebilir. *Yoksulluk* konusunu *sosyal dışlanma* olarak kabul eden AB’nin yaklaşımları çerçevesinde yürütülen çalışmaların merkezinde dönüştürücü sosyal politikalar, asgari gelir desteği, hak temelli sosyal politika ve vatandaşlık geliri gibi başlıklar yer almaktadır.

Yoksulluk konusunda önemli araştırmaları olan bir diğer kurum ise 1994 yılında kurulan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfıdır. SPF’de olduğu gibi TESEV’in de odaklandığı konular sosyal politika, sosyal dışlanma ve vatandaşlıktır.⁸⁰

Diğer raporlara kıyasla kamuoyunda adından daha fazla bahsedilen *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (Avrupa Birliği İle Karşılaştırma)* başlıklı rapor TÜSİAD tarafından hazırlanmıştır.⁸¹ Rapor, Türkiye’de yapılan gelir dağılımı ve yoksulluk analizlerine önemli katkılar sağlamakla birlikte, bireysel gelir dağılımı üzerinden giderek yoksulluğu sınıf düzleminden farklı bir yere taşımaktadır. Ayrıca önerilerinde daha çok devleti ön plana çıkarmakta, gelir

⁷⁷ Forum *sosyal politika alanında bilimsel araştırmaları teşvik etmek ve politika süreçlerine katkıda bulunmak amacıyla* Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder’in öncülüğünde 2004 yılında kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. www.spf.boun.edu.tr.

⁷⁸ Sosyal Politika Forumu bünyesinde yayımlanan bazı araştırma raporları şunlardır: *Türkiye’de Merkezi Devlet Üzerinden Yürütülen Sosyal Yardımlar Üzerine Bilgi Notu* (Yılmaz ve Yakut-Çakar, 2008), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Kalkınmasında Sosyal Politika* (Keyder ve Üstündağ, 2006), *Türkiye’de Büyükşehirlerin Varoşlarında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma* (Adaman ve Keyder, 2004), *Emeklilik Reformları: Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Türkiye* (Alper, 2004).

⁷⁹ Araştırma raporlarında sosyal yardımlar, ev eksenli çalışma, yoksulların istihdam yapısı, kalkınma, sosyal politika, asgari gelir desteği, emeklilik reformları, yoksulluk, sosyal dışlanma, çalışma hayatı ve sendika konuları yer almaktadır.

⁸⁰ TESEV bünyesinde gerçekleştirilen raporlar şunlardır: *Poverty and Citizenship Between “Bare Life” and the “Political”*: *The Case of Kavakpınar in Istanbul (Ahıska ve Yenal) Framework Paper: Poverty and Social Policy in Contemporary Turkey* (Buğra ve Keyder, 2005), *Poverty, Social Exclusion and Role of Social Work (SPF) ve Central and Local Government Policies Directed at Poverty (SPF)*.

⁸¹ Seyfettin Gürsel vd., *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (Avrupa Birliği İle Karşılaştırma)*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2000.

dağılımındaki eşitsizliğin önemli bir boyutunu oluşturan sermayeye yeterince yer vermemektedir.

Özetle farklı kuruluşlar tarafından hazırlanan araştırma raporlarının Türkiye’deki yoksulluk çalışmalarının hızlanmasında önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu raporların hangi kurumlar için hangi amaçlarla hazırlandıkları son derece önemlidir. Bu bağlamda bakıldığında, konunun ele alınma biçimleri ve Avrupa’da oluşan literatürle ve yapılan uygulamalarla kurdukları ilişkiler dikkat çekicidir.

Tezler

Türkiye’de yoksulluk çalışmalarının izinin sürülmesinde gerek kamu kurumlarında yapılan uzmanlık tezleri gerekse üniversitelerde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri önemli imkânlar sunmaktadır. 1990’lı yıllarla birlikte özellikle DPT ve DİE bünyesinde gerçekleştirilen uzmanlık tezleri, Türkiye’de yoksulluğun ölçülmesi, gelir dağılımı, yoksulluk oranlarının tespit edilmesi konularında değerli katkılar sağlamışlardır.⁸²

Yüksek lisans ve doktora çalışmalarının sayısının 2001 sonrasında hızla arttığı görülmektedir.⁸³ 2000 ve öncesinde sadece 10 tez yapılırken, 2001 ve sonrasında yapılan tezlerin sayısı 96’yı bulmaktadır. Tezlerin türlerine bakıldığında yüksek lisans tezlerinin (87) doktora tezlerinden (19) önemli ölçüde fazla olduğu görülmektedir. Doktora tezlerinin önemli bir kısmı ise (17) 2001 sonrasında yapılmıştır. Bu durum Türkiye’de yoksulluk çalışmalarının 2001 sonrasında arttığının bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tezlerin danışmanlarına bakıldığında ise genellikle danışmanların yoksulluk konusunu ele alan tezlere yalnızca bir kez danışmanlık yaptığı görülmektedir. Ancak bazı akademisyenler bu durumun istisnasını oluşturmaktadır. Ankara Üniversitesi’nden Ali Dönmez, Can Hamamcı; ODTÜ’den Tarık Şengül, H.

⁸² Bk. Ercan Dansuk, “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi”, Uzmanlık Tezi, DPT, 1997; Recep Dumanlı, “Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları”, Uzmanlık Tezi, DPT, 1996; Güzin Erdoğan, “Türkiye’de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma”, Uzmanlık Tezi, DİE, 1996.

⁸³ Tezlerle ilgili veriler Yüksek Öğretim Kurumunun internet sitesinde yapılan taramadan hareketle oluşturulmuştur. Bu taramanın kapsamına giren çalışmalar doğrudan yoksulluk konusuna odaklanan tezlerdir.

Sibel Kalaycıoğlu, Mehmet Ecevit, Melih Ersoy, Necmi Erdoğan; Dokuz Eylül'den Coşkun Can Aktan; Hacettepe'den Sema Kut; Bilkent'ten Tahire Erman ve Muđla Üniversitesi'nden Ömer Gürkan diğer akademisyenlere kıyasla daha fazla sayıda yoksulluk konusunu ele alan tezlere danışmanlık yapmışlardır.

Söz konusu akademisyenlerin görev yaptıkları üniversiteler, yoksulluk konusunun en fazla ele alındığı üniversiteler arasındadır. Bu konuda ODTÜ'nün diğer üniversitelere kıyasla ciddi bir ağırlığı bulunmaktadır. Tezlerin yapıldığı illere bakıldığında, Ankara'nın % 50'ye yakın bir oranda olması dikkat çekicidir. Tezlerin yapıldığı bölümlerde ise iktisat, sosyoloji, kamu yönetimi ve çalışma ekonomisi bölümleri ön plana çıkmaktadır. Bu bölümlerin toplam içindeki oranı neredeyse % 70'tir.

Tezlerde en fazla ele alınan konular ise şunlardır: Aile, STK'lar, dışlanmışlık, Dünya Bankası, ekonomi politikaları ve ekonomik krizler, eşitsizlik, gecekondular, geçim, gelir dağılımı, kent, kır, küreselleşme, refah devleti, sosyal hayat, sosyal politika, sosyal yardım ve nafaka. Bu durum akademik ilginin uluslararası gündemle paralel olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki veriler ışığında akademideki yoksulluk çalışmaları değerlendirildiğinde, konunun daha çok giriş düzeyinde ve sınırlı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Belli tartışmalar ekseninde yoğunlaşan tezler, birbirlerine yakın konuları irdelemişlerdir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı yayına dönüşmemiştir.

Yoksullukla Birlikte Ele Alınan Konular ve Kavramlar

Türkiye'de yoksulluk konusu farklı kavramlarla birlikte ele alınmıştır. 1990'lı yılların ortalarında DPT ve DİE bünyesinde yapılan tezlerin⁸⁴ yoksulluğun tanımı, ölçülmesi ve *gelir dağılımı* konusuna odaklandığı görülmektedir. Bu dönemde BM'nin ve DB'nin bu veriler ışığında politikalarına yön verecek olması nedeniyle her ülke kendi içinde bu çalışmaları yapmıştır.

90'lı yılların sonu itibariyle kadın çalışmaları alanında *kadın yoksulluğunu* ele alan çalışmalara rastlanmaktadır. Yine bu dönemde *kırsal yoksulluk* yoğun olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde tartışılmıştır. Zira bölgedeki

⁸⁴ Tezlerin 1990'lı yılların ikinci yarısında yapıldığı görülmektedir.

nüfusun ekonomik ve siyasi nedenlerle azalması, kırsal ve kentsel yoksulluk ve göç çalışmalarını doğrudan etkilemiş, yapılan çalışmaların eksenine bu kavramlar oturmaya başlamıştır. Hâlihazırda Güneydoğu’da yaşanan durum *kırsal yoksulluk*, kentlerde yaşanan süreçler ise *kentsel yoksulluk* ve göç çalışmaları bağlamında ele alınmaktadır. Bu durum zaman içerisinde *etnisite* ve *kimlik* konularına da evrilecektir.

1999 yılında yaşanan depremle birlikte ülkemizde sivil toplum çalışmaları giderek yaygınlaşmıştır. Bu dönemde yoksulluk konusu *sivil toplum* kavramıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. *Küreselleşme* sürecinin önemli kavramlarından biri olan *insan hakları* da yoksulluk ve yoksulluğu azaltmakla ilişkili olarak incelenmektedir. 2001 krizi sonrasında yapılan yoksulluk çalışmalarının önemli bir kısmında yoksulluğun *sosyal dışlanma* kavramıyla birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde yoksullukla mücadele konusunda *sosyal politikanın* da önemli işlevler üstlendiği görülmektedir.

Yapısı gereği karmaşık bir sorun olan yoksulluğun başka konularla birlikte ele alınması kaçınılmazdır. Ancak, farklı toplumsal gerçekliklerde ortaya çıkmış olan ve kavramsal içerikleriyle birlikte doğrudan transfer edilen, kendi içlerinde hâlihazırda önemli tartışmaları barındıran bu kavramlarla yoksulluk meselesini ele almanın birtakım zorlukları beraberinde getirdiği söylenebilir.

Sonuç Yerine

Bu makalede Türkiye’deki yoksulluk çalışmalarının panoraması ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Yoksulların sayısının her geçen gün artması ve yoksulluğun boyutlarının derinleşmesi, konunun ele alınmasında önemli bir role sahip olmakla birlikte, gerek dünyada gerekse ülkemizde gündeme gelmesinin siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerinin bulunduğu görülmektedir.

Yoksulluk konusu uluslararası gelişmelerden bağımsız düşünülmemelidir. 1980 sonrasında oluşturulması planlanan *yeni dünya düzeni* içerisinde yoksulluk önemli enstrümanlardan biridir. Bir taraftan komünist bloktaki emek, sınıf, sosyal adalet kavramsal arka planını, diğer taraftan özellikle İslam dünyasındaki geleneksel dayanışma ağlarını, o toplumun ortaya çıkardığı kurumsal mekanizmaları ortadan kaldırarak yerine yeni bir kavramsal alan açmaktadır. Tüm dünyadaki sorunların tespiti ve çözümü bu kavramsal yapıdan

üretilmektedir. Dolayısıyla kendi toplumsal gerçekliğinden hareketle sorunları ele alan ve çözüm önerileri üreten çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.⁸⁵ Önceki bölümlerde yer verilen değerlendirmeler, ülkemizde yoksulluk konusunu ele alan çalışmaların sadece Türk toplumuna özgü toplumsal şartlardan kaynaklanmadığını göstermektedir. Ancak dünyadaki literatürle ilişki kurarak yapılan özgün çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların varlığı yoksulluk çalışmalarının ilerlemesi gereken noktaları göstermesi bakımından önemlidir.

Ülkemizdeki yoksulluk çalışmaları *yeni* olarak tanımlanabilir. Ancak bu *yeni* alanın tez çalışmalarıyla ilgili veriler dikkate alındığında, son on yılda ciddi olarak genişlediği söylenebilir. Konuya ilginin hızlı bir biçimde yaygınlaşması çalışmaların artmasına neden olurken, bu etki yeterli sayıda derinlikli çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamamıştır. Ülkemizde yoksulluk çalışmalarının araştırma raporları üzerinden yaygınlaştığı söylenebilir. Bu raporlar, hem yerel hem de küresel aktörlerin yoksullukla ilgili politikalarını oluştururken yararlanacakları bilgileri üretmekle birlikte, Türk akademi dünyasında yapılan yoksulluk araştırmalarını da yöntem, kavramsallaştırma, teori düzleminde etkilemekte ve söz konusu tezlerin de benzer istikamette ilerlemesine neden olmaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden biri, yoksulluk konusunun teorik çerçevesini ele alan çalışmaların -gerek telif gerekse çeviri düzeyinde- yeterli ölçüde yayımlan(a)mamış olmasıdır. Diğerleri ise yapılan çalışmaların daha çok derleme düzeyinde olması ve ele alınan konuların derinlikli bir biçimde incelenememesidir.

Türkiye’de yoksulluk sorunun ele alınmasında tarihsel perspektifin etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Son iki yüz yıldır yaşanan modernleşme sürecinin (çözümlemesi, ya da modernleşme süreçleri ile ilişkisi içinde sorunu ele almanın) yoksulluk olgusunu anlamlandırmada önemli katkıları olabilir. Zira toplumda yoksulluk konusunun hangi temeller üzerine inşa edildiğinin ortaya çıkarılması, söz konusu tarihsel sürecin incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Yoksulluk sosyal, iktisadi ve kültürel boyutları olan karmaşık bir sorundur. Yoksullukla ilgili mikro düzeyde çalışmalara gereksinim bulunmakla birlikte,

⁸⁵ Bu konuda kapsamlı ve detaylı bir tartışma için bk. Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*. İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları, 2005.

daha bütünsel tanımlamalarda bulunabilecek, mevcut nicel ve nitel verileri işleyebilecek çalışmaların eksikliği hissedilmektedir.

Yoksulluk çalışmalarında kullanılacak yeni bir kavramsal zemine ve anlamlandırma biçimlerine gereksinim duyulduğu söylenebilir. Bu çerçevede toplumun kendisini yeniden üretmesini sağlayacak öneriler geliştiren çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin STK çalışmaları iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi yapılan faaliyetleri sadaka kültürünü yaygınlaştırdığı için olumsuzlarken, diğeri insanların aç kalmasını önlediği için olumlu bir biçimde değerlendirmektedir. Bunun sebebi STK’ların faaliyetlerinin ve toplumsal, siyasal ve kültürel karşılıklarının tam olarak bilinmemesidir. Bu durumun giderilmesi için STK’ların yaptıkları çalışmalar farklı açılardan ele alınmalıdır. Bunun için Türk toplumuna özgü yoksulluk profillerinin, toplum-devlet ilişkisinin, toplumsal yapının ve ilişkilerin, yoksulluk paradigmasının farklı yönlerinin ele alınması ve farklı boyutlarının düşünülmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede yoksulluk çalışmalarının öncelikle yoksulluğu ortaya çıkaran mekanizmaları ve kurumları incelemesi gerektiği söylenebilir. Çalışan yoksulların sayısının giderek artması önemli iktisadi ve sosyal krizleri beraberinde getirebilir. Bu sebeple iktisadi zihniyet, iş ahlakı vb. konulardaki çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca yoksulluk konusunun gençlik, medya, iletişim konularıyla ilişkili bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan uzun bir süredir gecekondü bölgelerine odaklanan yoksulluk çalışmalarının artık kent merkezlerini de ele almasına gereksinim duyulmaktadır. Son iki yüz yıldır ciddi boyutlarda yaşanan nüfus hareketliliğinin de kapsamlı bir biçimde incelenmesi ülkemizdeki yoksulluk çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.